

ИМАҚЛЫИҚ

Каңигақңызаку лъыган саңнегутақа.

Сивукуль нықыңнапихтақуқ кәниңдатагъюхақ.
Нықыңнапихтақуқ. Рыпаль ынкам тыгмегит тыңнығмың ахтугъягутақут пуймсухенам. Нықмың аҳсим. Нықыңнапихтақуқ. Ынкам авупихтақут, калъыхқипихтақут. Агұатаҳпак, сұна имихтупихтақат, қантагурақ. Таұатын аҳсинахқақдан илисімакыпихтақат.

Авупихтақут нықылхак: мантак, агвывалъук, натын пеқыкит . кәниң пылъугақдан пигутыпихтақа. Акуна тыгмегитакуқ. Акуна нунивак найитуқ. Ситаманың лъиқа укійинекыкит.

— Самың-ам нығақат?

— Тамана амалын минлъыхсаңтың нықыкақат.

Ынкам агвыңылъұлагашаққата, накын ипа нунаның тузыпихтақут кымгингапихльыгит ют. Нығынгильұым кымгимакут. Сама авакутаҳтуқат гынринақлъуки. Рыпаль ылъынит нығылотақъянатың. Иқлъумың. Илет ыглықсималътың ынугақут, салугақут.

Илет тутақут агвығмун-ам, агвығмың нығывалъакут. Пилалъығмың амалын икулъығмың нығывалъалътың ақитуғтақут. Нынлутегын агвыңумалғе анлъупигмың упынгами. Гүасақ наңытыпихльуку игунапен пиламат. Нықыңпихсимат, нақам гүарат питақуқ нықнитақуқ.

Акуна айвығаҳпинаки Нувуқами.

Ынкам-ам ақылъқақ нақын ипа тузыпихсимаүқ минагнелге. Этам игунапен акуна нуна нығыфкамат таўани.

Укійөгаку-ам атықта. Мугулъығе. Лъыган атықтыпихта. Гүентолам қулигатетықут. Тага Нынлю атықта. Кийыпен. Илет анахтут. Таўхын гүатын унуга. Агулепихсима аниқта. Таўани ыглықтыпихтақъялғе. Агулегумаүқ. Илупут лъыган сиғлығоқут. Унухпак қавангитуқут. Нақам унук таклъиохаглуку.

Ыұтыңақу-ам унопилуку ысқапатытқупиҳтақат.
Ысқагнақыпихтақат. Суна сикулыгнун ысқапакут. Накаль юк.

Қынгүат қакшурақ ыұтықатагенаку унікпаҳтут: лъика, гук, тайкана юк. Юрагаҳсугнитуқ. Эты алъагүа?

Сикурагам қайнани, микағапим қайнани. Лъика танғыгутакуқ. Таўатын ыхнъықсилъкагагат. Ыұтықатаку-ам қатнұхтут. Тана лъыған ысқаяхтың пикльуку қатнұхтут. Тыңанухан мотористы-кльуқу. Сак, қанлияқит юк лъоган.

Сак, таўгенақ микағапим сикум қайнантақуқ, ақумгакуқ. Лъыған тана имақ нальиқан пияҳқақ. Аңұфкарагат-ам, ақомыхтыхуықат. Рыпалъ ықнани қияүқ. Ағигутат.

— Аниҳта ивыруңлуку-лъю?

— И-и, ивыруңлуку-лъю. Сукапигмың тагутат. Нақам тана Тыңанухан илисимапиҳлъығе. Анахтат.

ЭМУН – СИТҚУНАГМИ

Уййынгак агвыңақут. Ситқунагмит агвыңытупихтут. Агвыңақут.

Ынкам унавык пыгульқусит анлъупигүақылгит. Польятыхкақ пығоқат углапик. Ынкам-ам уййынгакқану, ыгнық таклъирихълықтыйынаның, қайгүа нанитагамалуку, хатахсекут. Мантак маюқапихтақат-ам, таўхын тумвахтылъяглуку, салихтугақут тунумыхтыхун. Аңогутыт алңаглуки лъыган, пиңаюхқаугақылгит натын сайиүхтүт. Пиниҳқапиругат. Атамоянкут, Қергитагынкут, Пытуганкут сайилгит. Аңогутыт нукуфтақет тунумыхтыни алңаглуки. Мантыгальқусим тунони. Таухын илисақут саяхалгит. Лъыган таўани кина лъыган илисақук.

Иякункут, Пытуганкут, Ңаңакункут саюсигеқут. Аңланиягаңақут. Қайгиңақут, илисақут. Ниқұрганақыпихтақукут, қаку кек агүилььықат. Пахсиңапихтақукут. Лъыган тағсиўкахқаның агуқақет. Хұаңкута анату тана Иякунеун ситқунагминүлге. Тағсиўкахқаның агуқақетсыкут. Хұаңкута амта тағсиўканльяқетсыкут.

Қынгүйт атасими ыгныгми туқльугақет илатың польяхқанун.

– Ук, қамай, саөхси ! Эгэ-эй ! – Углат касутақут ситқунагмит мантыгахлъугмун.

Акмайъолилтүң. Миниқугақет мантагның, күйцим нықданың, агвыгым нықданың. Игалекут польялътың.

ҚАГАМ ҚУЛИГАМСО

Тыкисималғе Нувуқамун сивулиқ ыскухты амалыңыңқақақат утуқаныхтамта нувуқаҳмит. Пинипихсимаўқ тана ыскухты. Атама Қергытагым қулигамсусимаңа, тыкитыклұну кальыхсаўхсимет нувуқаҳмит. Тағеңәнкуни нақам кальыхтақет. Таўани сивукуль ыскугъяуҳсимат сивулит ыскулғит, таўани лъыган амта ылъыңа ытакуқ. Кылыхтүгөкүт нувуқаҳминың ыскулғит қангутыкнъагунилуки артелыт.

- Саўгат артелыт? – апышқақут, гүк, аңуқагат.
- Гүк, натын нутагингатун ысаққат юпит ынкам натын тығигнегақъяққат.

Таўатылнат қанғыт, гүк, алиныфкақет ситеткенагмит, маюғегмит, имтүгмит. Натын синит аньяҳтутыт гүаягнаюқлұку.

Суная, гүк, пекүк, натын хұаңқұмтының тукпимаяптур тунлышқыпіпіт иқйаниталғенун. Натын ылъыңит акуна ивырулгумалғит аньени. Акуна унахсемың санаңалғе ытфік тукпимая.

Нальцани Нувуқам ысimalғe илиры Имақлъиқ. Таўа-
вималғит тасаманлықылътың Нувуқамың Нутетегынкүк Рахтыңагульға, амта идет. Таўавық амта пимауқ Напасам игныға Тыңеқейын. Имақлъини ыхкитаганғата миқисқит ыскугумет Николай Кузнецовым. Умелықума-ам нунам Тыңарын. Атасимың мугуна малку Тыңарын, гүк, мылгарима Тыңеқейым. Таўхқын тана юқ итыҳсимат-ам, туқусимат.

Тұмахнақумалуки Советыт нунами, гүк, кальыхқарагъяуҳсимет нувуқаҳмит, қулигамсулъуки натын ысаққат кальыгутыкүмың. Таўатын катымалғит, гүк, мулупихтақут.

Мумихсильтыңокут-ам сивулит комсомолыт. Мугусильтыт нувуқаҳмит никуйилнұт, натын иқйаниталғит ынкам иқйанилнұт навгасигақъяққат питуталъутың. Сивулит комсомолыт амта ылъымыхтының никуйилнұт пинитун. Тарасовын пекылғе: «Атасиқун лъиқуғси, пинитун лъихлъықуси»

Сивулим артелым умелыкума Аёюк. Тагани энмет утуқагрұмалғе. Нувуқаҳмит пиниқыпихсимат, акуна ануқагаңтумагмың. Августыми 1933 гиүгими Олығмың аньяқун тықисимаўқ анлъунғилңуқ юк. Қылғы ысқуұтынумаўқ. Пимет, гүк, унавық атхамалғит ағнагат, нұкальпегат, уноку кальыхнаугнилуки ысқуғвигми. Ысқуұтым ысқуғвигмун маютет түгумегит.

Атықума нутагингам ысқуұтым Елена Ольшевская. Уноқоку, гүк, кальыхситет нувуқаҳмит. Таңым мулупихлұтың катымамат. Ысқуғвик тақьяхқанилуку сивулимун сентябримун. Олығмың таўхын тықисимет алңагитат, Нувуқаҳмит ысқуғвик тақнақумат саналуку ысқуғяяхқанун миқисқинун. Олыналуку апығъяўхсимат нутагингақ ысқуұты.

Илет, гүк, ысқуғяяхқат итакумаягет аңаюқета. Алиңылттың аңқигнагнаоката. Гуни сагиқаҳсимат сивулит ысқуұтыт, гүк. Нурапик натын никумат ют: натын пинитун ынъақъяуҳсаққат.

ЮПИТ АТУТҚИТ, САЮТҚИТ

Кагам қулигамсукақет атутыт, саютыт. Укйъугагның полъаситумат нувуқаҳмит. Иlet атуситумат, иlet саюсигитумат.

Августыми игалуми қенүұхсаұхтақа мулулуни илини. Пинихқаұхтақнан силь, сали қелималуку қафсит ют сайнгүакут сильами манихсақынами аҳпакұтвигми. Никугақут нувуқаҳмит полъасинақнилуки, касугатакут лъиган таўаывык. Агнат аглукатың тақнақельуки полъасияхълықылътың, полъасекылгит гүаникуюхқылуку-лъу. Пинихқаның гутысхалътың полъасиягатакут. Ют-ам, нукалъпет қыхсулгеның гутысхалътың. Агнат нальогруиналътың. Ют-ам камыгақут ынлықналғенең амта.

Калъыхсималуки ют, атухтыт қангутақут натылнук атун сивулихқутыкъяҳқат. Саятың ют ныңухтақет, мысахтақет. Сивукуль сукетырагалътың анпыхтақат атун, таўхын наңыкатақнан саятың қулмун маюхтақет, атуғакут анлитун. Сивукуль тухумигақут, путурагақут. Таўхын саюгакут қафсилътың, малгулътың. Илини агнақ ынкам юк. Қалояхтақут атығақната қаҳанкыхтат. Накын ипа агеҳтүлгит никутнакут. Йыграт айъпитңаның атуғақната атухтыт. Қынгүат қалояхтақнамың атығақут аңуқагат, ағыльқогат.

Қаҳанкыхсимат Тутоя, Палахун, Тымңагун, Рахтыңаун, Қыхсүк, Кымлиңа, Имақельиң, Хушеун ынкам иlet.

Ют акулниның – Синациң, Тыңетегын, Умқа, Ияйын, Хальхегын, Атуйиң, таўхын анлинхагның қаҳанкыхимат Яков Тагъёқ, Тулукаң, Тевельтегын, Эмутегын, Борис Тнаун, Аңқаун.

Матыми нунани лъиган полъасильтыңқақуқ. Ығлыгусильтыңқот Мылаткын, Тагъёқ, Семен Эмутегын, Акукын. Пинитун аглульхакун Маргарита Глухих тунумат «Знак Почета», «Эргипы аглухтыңа РФ».

Нувуқами саютыт, атутыт амалькам лъиқа ыйъутыкумет юпит.

УТОЮК

Қагам қулигамсо.

Утоюк – игныга Пытугам. Ағвинылгумат авақутет Пытуганкук Пуенәлъу. Уюget Нануқ, Ататегын, наягат Тегрен. Утоюк нукалъпегатминың қаримамаўк. Умьюгаҳтумаўк нақам. Нақам илукыхтут анамыхтыситун. Ылъцита мантыгени ыскулъхагумаўца. Пуена анит ысҳа пинипихтуқ.

Қонпың гүй ынқақанка комсомолыңумалгит нукалъпет Утоюк, Уйгак, Лъайвоқын, Хухынкаун, Рультын, Калъук, Ситнеун. Ылъцита сивулилтъың илисимат русит улот, мумихсильтъынумат. Акуна илета қангуңаныңақет. Эхурнам таўа икаюгнақумет нуналгутытың.

Сивулими ығныгани сентябрым ыскугъяҳтукут нутагингагмун ыскугвигмун. Игунени классыни ытыфсимет лозунгыт, алңашет В.И. Лениным, К.Марксым, Ф.Энгельсым, И.Сталиным.

Сивулими урограми қангинамат Е.Ольшевская, мумихльуку қанылъха.

1933 гиүгимың қынлыклъуни икихсимат ыскугвик нутагингақ, Утоюк ныгогумат секретарыңулуку комсомолыни.

Утуқагрут ют илета умиклъуки тамакут анлинҳат, икаюгақылгит ыскуҳтынун ыльиқумет.

Тридцатыни гиүгини тумаҳсимат сивулик нунам советна. Утоюк таўани умелгүхтук. Сали анлинҳапилуни. Иlet утуқат пекут, гүк, анлинҳақ тана мулунагутук аглуглуни. Эхурнам ыглыгусильтъынумаўк илисималуни.

Таўххын туюмат Янракыннутамун. Таўххын алнаңтутъяҳтумет юит Күглусим. Таным пинитун тана ыглыгусима.

Құлыт гиүгит Нувуқам нунам советәни аглумауқ. Олыгмун нұхсимат, ылъын таўани икаюма Ёорело умелгүхсийъылуку Олғым советәни. Ылъыңа секретарыңұхсимауқ Советәни Олғым.

Аңýисуұқумат тагани выборыт. Нақам декабры сильальусимаўқ. Таўатытыңған тугулук үрна, таўавык ыкақыет алнат нығогилъығмун аталғит.

Нувуқамун пыюгмың қатнумауқ. Малғұрганағвинылғыт ығ-нығыт китуҳтут тықитыхынан Олығмун. Қиңоку инсигвигмит мұғусильтыңата ыглыхълығим ысҳама түмым агұатқан тан-ғыгульығе сұна уна. Қифлъуки қиқмини қасума тана ысҳаяни. Агулехъльуки қиқмини. Таўаникагақ ысҳама ақумгалғе юк. Эгун тугумекұма кавилғемың қанталық үрна. Қасуғлуни ысҳағъяқи, айхета юм тугумекъя тана санлак анлъунғилнук.

Таўатын Утоюк лъика аглукани ыглыгульуку пияқумаўқ.

Ихка пинитун ысқанъаниңтүк. Эхурңам ысқағъяхтуғақанқа тыңагутыт тулъыгит. Тулуңа Қышымун лъималге. Пекүк, қанғутңамқұ, гүк, қонпың ағյюқақуқ алғевигминун нунамун. Сали пиңаюнағвинылығның гиугилгүхълъо Қергытагым аńя-кун аńяқо. Аńяқут Лъугагун, Атамоя, Ңаңакуқ ынкам гүи. Та-кут ыскугуматңа. Капилъыпимаўқ Суная. Лъыган ылькухълъуки тыгит канақақет қанғитхун.

Симем қанғитхун канақатыки? – апытақақа.

– Натын, гүк, тапханлъақылғит тығимтымкенең. Аńянгилңут икаюғақапут.

Қонпың ануқагат пеңетыкут: қонпың ныңқуғлукы тыгит пинақут, утуқат гынреклъуки. Ылъыпси нықынхөхүсі, ке-ам ыльңит ануқагат нықынгулъықаки?

Пекақа, қонпың алигнақылғе нықнелъық.

– Илини, гүк, ануқынхтыпихтақа, таўгенақ ивыругыт улигақет. Ымығмың пинаюклъуки. Илисимакыпихлъуку имақ ынъахтук, – пекүк.

Атасимың айвығнегумакут Имақтыйм агүатнани. Тепқеланкук Кылгылъу мылгаримың қафсиның айвығаҳтук. Унитапут сикуми амилгит. Хұаңқута-ам, гүи, Нутетегын, Напаюқ, Хотхыргын айвығнегақукут.

Хотгырғым капумаяға айвық. Салуни, уұқаҳтук ань-ям қайңанун айвық. Айъипиниң капыйаны таным униўхта. Қынгүят касуғаҳпут айвық. Саяқаглуни, уұқаҳтук ань-ям қайңанун. Хұаңқутгунун Напаюклъу сивуягмун агукук. Анлинхайғақылғекук. Сивуягмың ысқапақапук лъиқа киногми. Айвық амалы қывлуни лъиқа ум тухкагагминың Хотхыргын аңуяхға каплъықлъуку. Нақам мылгаре саникагани авесимаўқ. Нақам тугунақығмың кимаугеқа айвығым. Налъиглуни туахта мылгарини. Ҳулигнақъяға, ифкага ҳуни. Нақам лъыган айвығым

аңунақақа Хотхырғын тухкагагминың. Ҳулига қынгүйт мылгарини. Ақұхлтығым Нутетегым агитыка:

«Іхутыхпынан, налиҳпүт ыхуфикалъықан! Гүимнун мылгари ыхийгу!»

Нутетегым акуқага мылгари, ылъиминың ыхута. Туқутыпихта.

Нақам тагани берданкасурагат утуқат. Ысқағъяқывут, Нутетегым гина апйұумың иқа. Напаюокльу ынлапихтукук. Иlet тамакут амта.

Сороковойни гиүгини лъымыхуматқа ивырухтыңуло иленилъу регаль нувуқақмини Имақлъинун. Тана илиры тыгихтук, сама ипа сатук. Ақмалеңағнегақукут упынгами. Ситоҳтупихтук акуна. Пайгутақнамта элитлъу польасекукут. Таўхқын пильум киңони ынлъахсимат умелгыт агуисийқылъта илиримың. Тана ынлъахлъық алегумауқ 1948 гиугими. Пятидесятини гиугини-ам Нувуқамун тықисауҳтут умелгыт округымың, районымың. Катымақнамың пекүт, гүк, Нувуқақ нутагингагның ытфинлъагнетуқ. Иlet иқъянимаяхтут агуинъығмың нунамыхтының. Тагани секретарыңумалғе партийны организациями Уқилге.

Қынгүйт нухтыфкагетыкут Нанимун. Ытфината. Углақ юқ аңқигнагъяуҳтук. Микисқит авағлуку улуйың. Таўхқын нухтетыкут Қышымун. Мугунъельығемун. Нулеқа Муқулук пигутук. Кийима анлисаганка авақутапук.

Таўани мулулъун қанғусимакук Тулуңалъу. Сиглытун ытыңғагми аваругутықлъуку лъиқа лъимаўқ атун.

РУЛЬТЫҢА-ИРГУЛАН

Такут қулигамсүт алңаманка Рультыңамың-нұвқаҳмимың. Нұвуқақ лъиқа қыптыңаўқ малғұнун ытфигнун күйгымың – укух-күгміт ылъыгит үкани, ахкүгміт ылъыгит инлонтуңынані.

Атасимың үкійум ығнығані саюҳтутақут. Ануқтъинңан, піхсіңған нывеңсат анақут сильзамун сиңыңанун күйгым саюҳлъықылътың. Утықсилгіт агеқут. Таўхын утығнігакут. Таўатылнұгмың алмисилгумат.

Қамигалъхагылътың сильзамун ануситет аңқат. Упынга-ми аньяпіт қамигақет сиңыңанун имам. Аньяхтунығмың сагиқнелъықылътың. Қамигалғит гүатапик пугнылияққаўғакут. Пугнігакут гүатын: ығыфтақет тунук қыпуглуку, әгілъиглуку, илақат ныҳсам мысеганың, апымың илақлъуку. Пугнық қыҳсұхтук. Айлъут қаюқат имигақет ыңкам аноҳтыңита аньят тұгоқет. Үнопилуку, сали тарумалуку қамигакут. Аноҳтыңинун аньям малиагатақут миқисқіт. Натын нығыфқагилъхагылътың пугнық тунқугақат миқисқинун. Кукупинкүт пугнықетақут. Тугутақут галетының, таухын тунқугақет. Аёюнкүт пугнігакут ульқилиглуку. Нықнипихтут. Үнопилуку, сали тарулғлуку.

Атасимың анылъхутымлъу Эмулъу малигунъақукук Аёюнкунун. Үнопилуку ют атҳақут унавық. Ыкнылилътың. Утақамалъуң атҳаяхқанун қавамақуқ. Ағвық қем сиңыңанун тагутақнатхун лъилақат лъыған мантак қем сиңыңанун. Ағнат агуқақут, минитақет мантагның, нықының.

Кегми қумақңаку нуна, қанекет қиқмігогыт. Үкійуми калъыхтақет хұанқута ынагатыхкапут. Кегақңаку-ам пыгоқет нұнамун. Таўатысимат пит алмисит. Таўхын нығутақут. Кінкүт лъыған нымытхұалғит ипа нығыфқагияхтугақут.

Гуентоланкүт нығыфқагияхтугақут Қигниктүм қайңанун, Келңетегынкүт уйғахлъугмун Калңагмың аты-лығмун. Мамроҳпагміт аньяпітхун аңоқат Мамроҳпак. Нығутылъхагылътың нунивекут, үкійуми нығъяхқаның.

Нувуқами лъыған атылгумат иғунагмың нунаврыгат – Атвыңалок, Үқигалок, Ахтагвиқ, Нонақ, Акулик, Уйвақ. Кегми анъяпітхұн аңоқапут ытфихкопут. Итақетықут агулақұгвилыгни Нонагни, Уйвами, Исагни, Ахтагвигни. Атасимың пимакут Уйвамун. Таўани углаҳтут найъқұхқөйт. Углат нунанусимет. Қулиғамсугақут таўатын.

Гүк, аңуясогыт таўатын аңуясогыт сугумат. Углак юқ туқусимат. Санлуқ амта ытфикъягат юпит. Юит тамум нунам наңысимет, гүк. Олғым туңыңаның, гүк, аңуясогыт пилгит, тукуқұгимат югның, тұмыни лъыған ылъыгеның.

Үкійугасак, гүк, Нувуқақ юхтупихсаұтқ. Ынкам нувуқақмит афқунъақумат нунайың. Игунета анльұт үйгит айнухұмет кавилгениң айңугусаның. Үлъымыхтының санамаяғмыхтының. Силья нақам пиниҳқапимаўқ тами ығнығми. Анлъугмың унахсемың санасимат суплъулгулуқ ынкам пытумат ыпнъамун. Анағұақңан, гүк, акуна Имақельини ниқұгнамауқ. Қаманун пытуглукі капутыт. Игунапигмың нувуқақмит анусимат сильамун. Ниқумат: санлугмит туқуқаманилуки.

Аңуясогыт ығлықнилуки Нувуқамун.

Пильугъялғит ағиҳтут Қигниқтумың. Ысқағъяқит, тасама лъыған ағекут, гүаймағипихтақут. Игунапигмың. Акуна атханғитут сугулғит. Утығмун қатнумат. Тұмыми, гүк, сугумалғит пақытет қуйңилъхыт. Анлъұт қуйңиқұхтыт эгун амалъи қуйңиғмыхтыни ысимат. Мантығами ысимат аңуқагақ ынкам ылътует.

Аңуқагақ, гүк, аңқунлъаҳтумаўқ. Пытуглукі аңқунун қуйңим ныныққөйт акнығит ыпылғит.

Аңуқагақ нутагингамалуни, гүк, капильыпимаўқ. Такут аңуясогыт қуйңильығнун тутнамың, умелгат эгун утуқа амта. Пе, гүк, аңуқагам:

– Утуқагукук хұаңқұгнун, сивукуль пильальунун. Аңыхтуқ аңуясоқ. Үлътұғағни нукалъпегак пек: «Пильасималъун мығнұхсугнийкума ыхунъақыйык аңуясоқ». Пильатук.

Мыгнуұсунитуқ қүйцилъык аңуқағақ. Илин ылтутын ыхута аңуясоқ, айпин инлонтуңыңаның амта ыхута. Аўгым ик рыпаль сапак аңуясоғым.

— Пильқаҳпыңа, опопың туқуйңа.

Анукагам капа. Нунамун пыглыхълуку иңига. Иңа, гүк, рыпаль анқаңсита. Таўатын қулигамсумат. Анукагам күйнильхым иумент игунета нуналгутыни. Накын пикыңамат такут аңуясогыт?

АКУКЫН

Ипа ытенаисаугақылгит тымңа лъыган нувуқаҳмит. Санамсиңақылгит гүатын тымңа санғитақцамың. Суқаның қалунльақылгит, натын Қаўгани тана қалювигүәкү. Углагим-сухенам пыгоқыкет қумагурат тайпагавык апымы ығанлъаглуку. Ынқам ахпалгигақылгит, наң құлықахсақылгит.

Упынгаглуку сиңграғлуки нығақыкет. Макльахтыпихтақылғит упынгами аньяғъяўхтақнамың. Макльит лъыган гүатын амийилькет, пилаглуки, гүатын лъыган кыпақыкет тағавык акамльұглуки.

Тапхахқаўғақылгит. Уяҳқаўғақылгит. Анльугни мантығани калъыхтақылгит атусилтъйт. Илисақут. Углат ют атуси-тумалгит. Силья пинихқаўхтақнаку сукапигмың атҳақылгит, пинақныҳтухсимат қонырың. Укйъуми малғукақут, пинаюкақут ныҳсакут. Ынкам нукалъпегат қонпың пайқаҳсекут. Нунивак наўғақңан агнағат агулахқутақут, агуқақет санилитың мантығам юит.

Суна лъыган ыхсилькит. Акуна нальогринат сиглыққаңцата, натыхкет иклүүки, акматахқаның санатақут. Агнат сильагет атылгоқут – кугаят. Таўатылңұгның атакут пайызнақаңнамыхтыхуң ағыфсак. Кугаялътың пеҳтүгъяхтуғақут. Пеҳтугақылгит атулгит. Қан атусат ағвық тана калаят. Ығлыгуси-малуку түйүтүкатақнатху, унавық қаўгъямун қанлекңцата.

Синъиваглуни тана ағилуни атуғақылғе.

— Агнак?

—И-и-и. Такут ағвыңылғит аниң, накальу нулега.

Атутыңқақут алъакағмың. Такут калагенайитут. Яралтың агеқылғит. Агилғит ярагнекет. Лъыган игунағмың мантығами саялгумат. Аңаңкүт саєт алъакета лъиңакут. Қонырың игунета санкүттіт польаққата атуғақъеет мантығами ылъиқъитет. Пығоқет мантығам ағұатңан. Киени польанаққата амоқет.

Апака Илаңа аңаљкумаўқ. Аңаљкумамиўқ Савлум нулега. Апама түқльугаққани түгек саяқ ынкам мұмық. Мұмығмың пилуки увингит акуна пиниҳасағыюнамет аңқигналғит.

Атасимың мантығамтыни ылъиңағъяухсисимаўқ сагушкақ, наним қайнаны ымынлъақылғит. Апама Савлук пе: «ЫІта ылъық агулеңнақиўң кусиҳталғе. Гүи ахтуғақа». Савлум нукувлуни, қысиқаглуки айханы сапа кусиҳталғе. Кусиҳтагнанихтүк. Апака Илаңа нутагингамалуни ағвығелгенун ануяпіт аньяхлъинун ықақүк, гүк. Таўхқын акуна мылгариңақылғит. Ылъиңа күн мылгарилгумаўқ апығақъиңың «Тоти». На айнұхақыкет си-тогым мысеганың. Таўхқын тықитақет тұмынат. Унахсеның санакыңат алъиқат.

Лъуңегун анавут аньяқылғе. Таўатын қулиғамсусимаңа, гүк, атасимың ағиҳсимальуки аньят қенугутыпхисимет. Нақам аньяқылғит аңомың. Аңохтыт Лъуңегун, гүк, пет: ыта нығыф-каги. Нақам икаюхтықақыкет амалың ахльут. Сивонун аньям пикағлуни нығыфқағет нықыкувингагның, тауғақыкувингагның. Мулухпышнатың пугаҳқут аньям ағұатңакун ахльут. Акуна тана қынлықлъуку сиқпаҳтагнанихтүк аньям қайңанун. Лъиқа тұмылімет ахльут аньяқ. Таўатын тусимат қылонун.

Атасимың Илаңа Анушвиҳтүк. Итхами мантығамун, натығмың ниқуйқылуни кафсаҳтахтүк. Алъпахтүк таўга юқ лъиқа қиңаңсунғалғе. Нақам натығми ытывңақүк нанум аме. Уфсутани түгульхаглуку нанум иғүйтхун уфсутагминың пилу-ку, уна нануқ лъиқа пыюхтүк. Алиңыфкама амалың мантығами ылъығе юқ. Таўхқын гүйманықат Илаңа. Акуна қатнугнаққан қүйнім ныққаның минитат.

Савлук нулега аңалъкуқагамаўқ Илацамың.

Киңоку, гүк, малгүк аńяк Сигнасоҳсимаўк. Тагани Кылътығыргым нальиҳқыналгемиң ымыңусима илани тахкугми. Ынкам паситыкумат Кылътығыргын. Итыҳсимат. Аньят наңрамат унилъуку тагани Кылътығыргын. Налькўита пыңыкат, Илацамун итыҳтут. Ысҳагаҳтуйъқылуку уныхсималге итыҳтагвигми. Савлугмун, гүк, Илацам ысҳагаҳтуйъка. Тыңлуни Савлум ысҳагъяҳтума.

Киңоку, гүк, «тыңуқ». Кылътығыргым атасимың накын кулңаның қанылге никума, қылыги Савлук.

Пима Кылътығыргын:

— Аңлъықутын укийьюми. Кыхтыкун ағыкинаң. Элинун туйъкувык ыгминақ қатңуқинаң Нувуқамун.

Лъоган укийьюми аныфкагат. Кыхтымун тусалғе, эгун гүаникума. Сивулихпигагмун ынлумун итыҳтуқ. Кафсаҳталғе акуна кильтыңитуқ. Итығъялғе, игұнапигмың туқуласимат ысильтыңит ынлум.

Аңуқагат, ылътутегет, ют, ағнат. Қанғутет лъиқа унұвалғит. Ыкнықыкумаҳта, қаюнлъаҳтуқ. Нығыфқагиуқ. Таўхын қаваҳтуқ. Эгун, гүк, тупакатақуқ, мелькет лъыған миқисқіт унұвалғеситун ынагагақут. Тупаглуни ысҳагъяқет туқуңалғит ақулңинтақуқ. Сивукуль, гүк, аңуқагета пеқет миқисқытың, аҳсан тупаҳлъықашын, қатнуяхқа, сали қавақльи. Қаюлъағлуни, нығыфқагилъағлуни, қатнуҳтуқ тагавык ыглыҳлъуни. Умьюғақльуқу Савлук пималғе, самың лъыған алиңайъқыхпынан. Элини агулелъағлуни, Нувуқам туңынанун қатнуҳтуқ. Мақнық эгун кумлатыңаўқ. Амълъуглуни, ыглыҳтуқ Нувуқамун...

ЫҚАЛУК

Сивукуль полъанақаңың гатахсекут. Гатахтыльҳаглуки-ам тапқақ тамана аньям тапха қаўгақат. Мамсаҳтақат. Мамсаҳтыльҳаглуку қылывугақат саныхтагапиҳльуку, амитагапиҳльуку. Қылывулъҳаглуки полъаяқат игунан аноҳтыкульуки тапқамың тунқугақет. Тамакын тафсиўкалиғакут полъалгит. Таўхын калъҳагылътың, уноқоқңаку итхутақет ипүтиг, сат лъыган аньям пит. Тайъпагавык пытухтугақет. Ынлъаҳқугақет тамакын тапқаның авралгуталуки. Аврат манутақлъуки. Умелыхканың юхканың ысҳатақут, аңуқагагның лъыган иламыхтының.

Лъиқа тамум ыглыгутақет умелылилътың. Айеҳтыт апығақет. Айеҳтыңулуки.

Ынкам уноқоқңаку аньят нывахтақет аглуни. Таўхын аньям илонун алъиқақ атхалъуку, самың мантагмың агуқақут. Лъыган таўғанлъыгे миникугақат. Тақақаңын-ам палухтыльҳаглуки акмайъогыт таўатын антакет санамақет. Инлухтун тувилиглуки. Мантагмың тытықильуки кивимақет. Нами аньят палунғалгенун ухтыльҳагылътың анатальуки гатахкульҳаглуки палунғалгит қайғанун катағет. Мантак, сұна ағвығым қогра. Гүаятыпихтақут.

Саяхқат илисақут. Лъыган аньям қағсит има игунан атусиҳтугақат. Тамана игунан мантығақ авиўгақат.

Ыныкитык итығақьялгекут, эгун құлнат ағнамың имимақут саяхқаның. Саялғык таўавык пекүк-ам. Саятының атутақет.

Сивукуль қаҳақут такут полъалгит. Малгүк саялғык инлукулъутық, айъпит нукувақут саяхтумагми. Сайигумагми қаҳапихтақуқ, нами ақумук.

Уноңулуку тупагъяғақалътың таўавык пекут полъавигмыхтынун. Натын эгун қаваҳпаката утақақлъуки қайғильықет. Қайгеқет. Лъыган мумгыт калъыхлъуки тайқамавык қавалгенун канаштақет.

Пуюрулъыган полъалгенун гүатпинетүк: «Сето гүи». Пихкето, самың пиле – пуюру таўатын актүулгө, лыган алъиқиҳтупихтақат

самың лъыган. Таўальимауңа гүи. Илугақықыка Тыңарын. Тыңарылъу амутагутақукук. Койңаяүхсимаүқ сивумни. Таўгақуқ.

— Амын-қа, — таўақулғе пеңа, — гыниўган гүи ылъпышитун таўақоқьяқума, пытқа умелықаганың лъигнайхто.

— И-и, — ынлаҳтук.

Ііңкитык матыкогаку мулухпынани тайкана Тыңарын итыхтуқ. Эгун пынитыхълъук таўақыпихълъук алъиқан имаңа. Супъяпихто таўақымың. Тугумеҳситетңә. Ііңрагаҳпут тана алъиқамың имиҳтуқ. Күтхегум лъыган атықағлуни миниқупихта самың ипа: натыхқаўгақльуку.

Гүнка гүи сама имисақльуки, қуйңиниң нықылиғақльуки, тымкаўгақльуки, нальогоқльуки.

Пеңа Тыңарын:

— Киноку сали углатулъқагақ пинакывңа, имитақльықамың, — ынлагенахтуқ.

Ықалум қулигамсо:

Апийама. Такут игныгит қуйңилъхым ныхқутыхкагнегакут сангильханун апым. Амалың ақүигакут ыгунғакун. Или тамана қуйңилъхым күйңе кымгипихтуқ қынгүйт. Наңам синыңаның ыгунғагмың.

Такут Крекейынкут игнитыңльу қынгүйт ныхқутыхкақ саныхтагақ апы ысҳагат. Такут игнитита ынкам нальунелькусимат, напақшимат.

Напақшимаят-ам алъат қуйңилъхыт ысҳамыхтыху лъыган қуйңихтың таўавык уңумат. Сангильханун. Лъыган қун ысҳағаҳтунқихсақит, қуйңик эгун таўавык сангильханун тусимаүқ. Қылыги сивулигумат алъат. Агвитықльуку танунаюхсит. Юхсилхагылътың, натын лъыган пакунъегулъықылгит натын. Тамум Крекегум игныни пит, сама налькутут, мантыгат қафсигут. Таўа ыгминаң лъыган юхсилхагылътың югутылат.

Югутылат тайъқагавык амалың айғысқым туңыңанун. Агулегақылътың унугақңаку. Алъамың-ам күйңитың симиғақыкет ыгның қукақңаку.

Гүи акуна илисимаканка югутылалғени ысимаўна. Қынгүат тайқагавык лымат. Ипа укумтуңыңанлъыгенумаяхтут. Уңайим туңыңаның. Қынгүат такохун Рыркайпиякун синывамат.

Нату тануна амалъи ыкыҳтуқ. Тумлимат маюгве. Тумлимат ывық икуглуку, самун лъыган анунаюқылътың. Ынрақ такохун ыкумат тувамун. Лъыган агулегақңамың, ывық тамана амулаглуку қуйңигмыхтынун. Қайúa илет қүйнит нутагингат ымытоқылғит. Тағьюхтуғақңамың түқоқут. Амалъи аҳсағаҳтақут. Эхурнам ыкығамат. ЫІглыҳсимат сикукун. Қынгүат тануна алегаку нуна, қылъиги Врангелы, такохун ухсимат. Қуйңет-ам таўани тумамалғе. Лъыган амалъи углагималғе.

Таўгенақ самат суныхълиқумат. Туқуласимат. Лъыган қинунгисимат. Қуйңет амалъи акуна эты салухтусимат.

Ағнагамалъта сали мантыгами икаюгақыпупт анатапт. Кегми уноңулуку ытыфқаяхқат сильагаҳқат лъыган сильами. Ҳугақыкет килўйт айвығым, макльим. Иңеңсалъхаглуки, ыгульхаглуки. Сали ағнагамало гүи сильаганлъагъяухсимауна. Тамакын ыңғылъиниң айвығым ылнұлғит сильагаҳқат пекыкет. Тамакут ынкам акуна атымпалуки қуйңильхтақңамың тугокыкет. Қуйңильхнақақңамың санаугақет акуна камгыт ныҳсам тымкенең, сильагат ылнұлғит санақыйзапт.

Қуйңильхтақңамың тықитақыкет игүйилъуки қуйңит, аты-кухкат, игұт.

Ағнагамало сали полъасигъюныұтумауна. Қиңоку мантығахълъини Қалңинкут ысқагаңа налета юм, пит илани: тана ағнагақ акумсисиүң атулгени регаль, атуюқ.

Тағъёқльу пинитупик ысимиакук. Қонпың атуғақылғекук. Амта ыльца атуситуқамаүқ. Атусекук-ам, атасиқун илисағъяхтуғақахпук полъасилгенун. Пынагунгуми ысимиакут нұхтыңатықут Нувуқамың.

Анама қулиғамсугақыниң, укійұугасагның Нувуқамун тықитакут накын ипа нунаның қимухсит. Қайғүалъамың, үңайигмит қамамыхтынун пытуғақет гүәнит ынкам сали аюнамалуки ниқұнамақут лъыңаҳталғит гүәнита. Қалъыхтақңамың, гүк, полъасекут.

– Натын-ам алегақат атутыт? – апытақа.

Қиңоку, гүк, қаваңуни ниқуга атун, лъыган ынкам тупата. Үлтүтагминун Владимирымун алңайъقا магнитофоны-мун. Сали тана микагалуни ысқапалгенун қаҳаяүхсимаүқ. Тугокыкывут клубымун полъасилгенун.

Қиңоку қиялғе ысқага ығлығусилттыңата полъасилттыт.

– Тана саюгақа? – аптыт ыльна.

– Амта саюгьюгақуқ. Тагани илисимиаки сали утуқақ саюн. Үлтүтагминун полъасилттыт, гүк, ыльца пет: «Үсха гутысхынлъаҳсиүң, саюгақъяхқақ».

Илини сапуты илогатхун қияўк, икихсийъқылуку. Икихтат. Кийыми эгун нукувгакуқ. Пеңақа ыглыгусилтүү: «Аваўхълықа саюты». Атутат, аваўхъпынан лъыган саюн қаҳамаўк. Атуғақнамики Аяам атутыт, игни сикмигаңак. Амалъи ынқақа алегвини нуна, ынлықнапихлъыге.

Микагамалуку атусимаки аниң Ависым нениңутының. Ынкам анлеми атусияўхсималгэ. Таўгатылнугның апалъул или атутна: «алеҳълықаңпут саюти ынлықнақ, ысҳамасисики аңқат, ыта аңқакусегулъута, қуялъта...»

Тагавык пекаңа: пигутңан Тагъең, акуна лъиқа польасиягъюгнанимаўна. Таухкын Тулукам пимаңа, икаюгақыйъқылуки анлинҳат, натын иғның Яковын сама ыглыгусилтүүкаңыкит олыгмит польасилтүүнита, апыхтусаҳқаңак.

Ысimalуку ўика Тагъең сивукуль атусиянка ылъцанун атуғаңканка, таўхкын илисақапук польасилтүүнун.

Пане Мемыльңеун пекүк, микагатыкылтүүң никүгогақылгит атулгеның анаминың, атаминың. Ынкам анама таўатын қулигамсусимаңа, сали микагапимало атуғъяўхсимаўна, анлъугни регаль саюгъяухсимаўна. Ынкам авакутет Аяянкук Тагъеңдьу лъиқа ынлықналгеның аглукаңумалгит. Акаҳпигаң минцилтүүнумаук, уюгаҳпигаң Валентина тухкагакун саналтүүнүлүни, Яковын польасилтүүт ыглыгусилтүүкаңат. Ылътуги Вика қаҳалтүүнүлүни «Эргыроными», амта тухкагакун алнагоҳтынүлүни илисimalгэ.

Аяам қулигамсукума, натын қатнумалгэ Ленинградмун ысхағъяхтуглуку ылътүгани, тагани мулултүүң ысimalуки. Ынкам тыкитңами атусимаук. Апытаңа Аяя, натын-ам, самың умьюгараҳсималгэ қаҳамалуни ысҳапагвени Москвам. Пекаңа: «Алехсумаңа натын питутагми ынлықналгэ нунавут, ют таман-лъигит, пиниңипихсаңа нунака, тамың атусеңгилгәң».

Ынлықнатупик на Аяянкук Эмутылъу саюгақыник саюты атылык «Қитарагак» (евражка) атутыкыки тана Улосем, саюси-

маки Аяям. Углат ансамблыт матын алеҳтақыят. Пинихқақумат тана саюты алеҳтынатхуң магаданыгмит ансамблыңита «Эңерым» Япониями.

Аяям углапик утуқақ атун акуна илисимака. Кулигамсук, уникпагақ, саюңит нуналгутыми укйұугалъатат акуна. Апықтусимакет игныни Яков, Эмутегын, Маргарита Глухих. Атуюпихльуни нақам. Пинипихльуни ымамалғе, анамалғе, льыган игунаң илисимакейъани апықтумаки.

НАКАЮК

—Ағнақ ақыйаңуқ утуқиғрулътыкльу, ақъяңуқ. Натын ўина авесималуку, юқ итығакуқ. Нақам алъагүақуқ. Қынгүйт ақъяңуқ. Игниүқ. Амальи натын антан ағвырагақ. Таұатын алъиқақун, унахсегыт алъиқат ымыналуки апығақйъет. Тамун лъыған ымыллитат. Анин умухтақа-ам, ақитуҳтақцами таўа уна. Имиқатаку, ымыңсаўканлъатат нунам этықагани таени.

Гүй акуна ысқагақа ымыңсаўқақ.

Микылъыягутқаку, амингамун лъилуку атҳатат унавык ынкам иманун ыпыхтат.

Анлъут ағвығыт касуғақат, ылъини регаль имакун аёқуқ. Касуғақдан қем сиңиңанун ўиңан ағнам пека:

— Этты кана умугьюхтуқ. — Ағнақ атҳақуқ умусахтуғақа ағвырагақ. Құхусиның налъунелъкусимат ағвырагақ, иленың ағвығының ысқагнийқылуку.

Тагусаўхтет ағвығыт Нунағнун.

Киңоку таным тагылғе қем сиңиңанун, мамроҳпагмит, амальи сикнарагылътың, тукусимат.

—Тамана укийугалъаңтақ ыскугақықыка юпит ылъұат лъыган сапиҳкун ипа. Ынкам-ам тана алъакагми алңагитаңқалъықылге атықыки «Азиатские эскимосы». Таұавық алнайьқат лъыган юпим салъыврыға ылъұаның укийугагның эхурңам матымун. Ынкам акүигақылғенә Қышымун, Олығмун, Сигиңығмун, Үәйимун. Има Магадаными тана алңагитақ энмет ысқагнегаҳси укавық тыкийъкатхуң атықыкит «Юпит кырысмет». Натын укийугак польалгит, қамигалгит, мугусилтыхкат натын тенмаүгекійет. Хұаңкута ылъыхпут лъиқа. Мулупихто калъыхлъуку, нуна ылақақльуку тамани Врангелыми, Рыркайпиями, Имақльини ынкам Наними. Ынкам нуна ылақұамтыхуң сұна налькугақыхқывут укийугалъаңтапик, юпит сат ипа. Йыграт кун тана Врангелы қамванхақ пекұлгит таўгенак, гүк, йимат 1926 гиүгими.

Қылғи йимат укийугасалиғның. Акуна там йильхә пиңают тысячаның сыпңақылғе. Лъыган тана аленғалъықуқ. Ынкам-ам пыткумаматқани алңагитанљағвени Магаданым санамат атықа «Тайна Чертова оврага». Таўани нальқыяхпут юпит ыт-фет. Амалъи тана алңагитақ ысқамаҳси. Таўани ылагенайилно-ам, лъыган қонпыпик дневникитхун алңақылғенә, лъыган салъыврығахпут таўавық алңақықыка ынкам тана алңагитақ таўгапиругақ тумамаўқ....

Такук ңан ІІкұм құкани ылъыгик малгүк илирық Имақльиқ, аңуяхситун Ратманова ынкам Элиқ – аңуяхситун Крузенштерна. Такук илирық қантагатыпхлъыгик. Тагүэнәқ ситаманың километрының алъакагуңақуқ. Укийугак атасиқун ысаҳтук. Таўкахун, гүк, Имақльиниң эхурңам Элинун ысаҳтук тапқақ, акуна таўани Тапқами аглут ытақъяхтут. Такут мугусилтыхыңит Имакльим-ам, Элим таўани ылъиқақыйягет амалъи аньяпityның укийуми.

Таўани, гүк, Элини ысимаўқ нукалъпек. Амалъи, гүк, уна сейгоргыпигуқ. Амалъи лъыған иляни нукалъпет сиғлылътафкақет.

Нақам анамильу ытакук. Таўгенәң нықнелъыпигүк. Ынкам амалъи нуналгутнита пиниқақат.

Упынгама, гүк. Тамана сику энмет ихтүхкүма. Алъакагмың, гүк, қаяхқугақут тақут мугусилтъыңит элит. Тана, гүк, амта нукалъпек амта қаяхқугақмиўк. Қонпың, гүк, қаяхқугақнан ани малихтақа қем синиңанун. Ынкам ысқагнегутақнан таўгенәң тагақук. Қинқоку таным малихта-ам, ысқагнегутңан та. Атаўх, гүк, имна агиҳтыхпынани мулупихтук.

Там, гүк, ани ысқапапихтақа тағна сикум туңыңа. Таўхкын таўка игвақыситаҳтуқ қаяқ. Қылығи игныға. Аңогақүк сукеты-пихлъуни. Ани умьюгараҳтуқ, сими кек уна таўгалъиҳта, накальу аңқигиңаҳта?

Тутнами, гүк, ани ысқага, акуна ик сикмимаўк. Итық тынпугук-ам нукувынгитүк. Ани тана қаяқ амувьёғлуку, тана иг-ныни ақумгавеның амо наңякыпихлъуку. Ысқагъяқик, гүк, қулик лъыған агук. Қылығи там сөгъергыңунақым ныҳсақ туқутыхпынан икилигенаглуку, тунуминун ыкума. Тана, гүк, ныҳсасурагақ қылығи қаримапихсимаўк. Амалъи ылагнигумамиўк тыгинғагми.

Там ныҳсам-ам тасамакын қулик пакингупихсимак, ынкам-ам аымсухенам қылығи тана нукалъпек аўгминун малигусимаўк. Ынкам, гүк, ани там нукалъпем илуни самсухенам, туқутыхпынан амигума тана ныҳсақ, икума тымка-ам уқулгулуку. Таўгенәң нықненауҳтыңан лъыған унуванған иманун синта. Танапасук, гүк, лъыған акуна тымкельуни, нықниналуни тага кытмоҳтук.

Сакаюхлъықа матықогақу улуфкапихта. Рыпаль, гүк, тана тапхақ тайикавық ылъығе Имакльинун, китук.

Ынкам қамванжавьеқ таўхкын ысқақъягет аглут алетығараалгит. Ынкам тана амалъи ытықитагапихтақуқ-ам, қенұхтақнану тана ытықитагақ савипихтақуқ.

Таўатын тана аптықақат. Амалъи ануқағат никумат қулигамсук, натын илирық тақук алъакагусимак.

Кулигамсук тана апхұма ысімалуни Ықалум.

МАРГАРИТА ГЛУХИХ

—Айъпитңаның калъыхтакут «Эргавымун» минқылттыт, атухттыт, қаҳалътыт. Ысҳапаганка углат ағнат минқет. Илұка қүякуқ углақ минқылгеле. Тәгёенақ углат қысиның амалың ынугакут, ынкам минқат санаает лъиқа ысҳагнитакут. Мани нұнаны акуна қысигута пинилгеның. Сиглығоқут тымкат санақиет нунаны. Укійұгак на ысималуки кооперативыт ағнат минқатың-қулъит, насатыт, камгыт тұнақынет тамавык. Үнкам акуна тымқаңқақылғит.

Атуғақъяқет ағнат минқылттыт акуна нальоғыт. Матыми акуна пигутуқ. Укійұгак ытақъялғит комбинаттыт, тамакын қысиңақылғекут. Акуна қысингенлъағвигута матын.

Қонпың гүй қанғутықақақа нунаны санавғананиғет тымкат. Үнкам углақ тымкақ сагмақат атухпынан.

1986 гиүгими нутапик гүй алъат нуненун юпилығнун пималгеңа. Ысҳаманка тымканың санакыңат минқат. Пинитупик санаңгалғит нальоғыт, лъиқа рыпаль қыҳсугакут алңаҳситун. Натын тагани анлұнғилнұгның нунени санавғавиңқақуқ тымканың. Ныҳсам тымкенең санатақут гатының, акуна атықлъугның. Ақисағвини Даниям тамакут атықлъут, гатыт ақи-тупихлъуки тұнақет.

Ағнат нунаны ылъығит мани нунамтыни тунивихкетақут. Йықай гүэсам тунивилгоқъяқан минқаның ағнат ырувлаңақнаялғит. Тукпигақнаягет атықут, камгыт аминың, игуның санакыңат. Акуна ағнагат ыскугақнаягет минқынығмың анета, ымета. Укійұгак на натыҳқат киракиңқақет ағнат, камығнун атуяҳқат.

Алясками ысҳаманка акуна натықданың санатақылғит. Пекқиетыкут: ыскугақисики ағнагат минқылтығмун. Натын күн акуна минқаңқаңақлъықысита.

— Накын? — аптытақақа.

Корпорациям «НАНА» түкілъумакитңа. Пиңают игалут тасамани Коңебугми апыхтусиманка агнат. Накын ипа нунаның лъоган-ам тықисимат таўавық нунамун ыскухлъықылътың миңқылъыгмун. Гүй амта ылъциның самун ипа илинъакумаўңа. Ысқаманка Алясками, натын акуна агнат амингигақыйат аньяпик.

Қипаның ылңупихлъыгеның атуғақылгит тагани. Тагани пиңаюның игалималғена ынкам илатақо польасильтыңинун тыңагутыкун тутақната туристыт. Ынкам акуна таўатын ырувлаңақут таганлъыгит юпит.

ТЫҢАНУХАН

Тана гүимнун қулигамсукума Тасатым. Сивулихпигалуни Тыңанухан Нувуқамың токарыңұхсисималғе. Савильтқуюхкун саналтыныңұлъуни. Советски власти икаюұтықлъуку тамани аньят ақуна ивырунұт, тукпиқыңаның алъани нунани. Тақугут қунам «Кайылыт», шведыгмитат «Архимед-2». Тамакут аюгисимает лъиқа қакумун илилъутың ивырунлъаұтықтат. Тыңанухатын қунам.

«Ивыругит шведыгмитат акуна ылңулғит ынкам хұаңкұта илинъақыпихсимапут русит илаклъуки. Сали на натын ивыругисималуки аньяқылғит юпит ақомың, накаль туленәңдімің. Ивыруната қунам сагиқнегутыпихтуқут лъиқа аньяқтұлғекут». Қунам тағавық Тыңанухан гүатпекүк: «Ысха айвыгагъяұтыпихсимат ивыруңамың. Тана кынлықлъуку лъиқа кегиңиңнаныңтут синиңанлъыгит ют»

1936 гиүгими Рыбинскыми ылъыгим ивырунлъағвим заводым санауяұтет малгугнатқанылығның силылғыт ивыругыт атылғыт «ЛМ- 4». Сагиқнетыпихсималғенут тамакут, ақуна ылнупихсимат. Қунам мұлутыпихлъуки атұнамат, эванупик пинихқамат алъат нунат ивыргиңиң.

Атасимың 1947 гиүгими Элиның наңрамат пиңают аньяпихлъут – Каюқтункут, Ниювинкут ынкам Аңутунук. Малгүн аньяғни нутагингат юинақ ситаманың силылғыт ивыругит, атылғыт «Ивынрут». Намем пиниклъуки юпітың тамакуның санасимақет. Тамакут ивыругыт сиғлыққытуқагут, нақам асит самқут ымығмилнұт. Ынкам атасим кыльзагым алңаны углату-пик уқугун атугақықит. Ыкығагъюхқыңат аноұтыңат атасиқ аңқигнамаүқ. Малгүн аньяқ утығниңтук Элинун. Пиниген уных-лъыге әлигми Утоюм, умелган колхозым, малихсийъқат элит аньят.

Лъугагункут Аяқаңанкуль малихтет, ықығахтут. Ивырупут нақам утуқималғит. Ынкам пыгным қатнұхтат ивырутых. Нию-

вим аңохтыңан ынлагыюмситықақет ахтулғит ивырупут. Қынгүат қатнұхтет ивырупут. Эгун қукахтақаҳпуд тумы ықыгалғекут элит ивыругат авилұхқұқ анлин. Қылығи асентуңыңанлъығе натна сиғлыхқұқ. Нәқам симиҳқелъутың. Нувуқаҳмит калалуки туйъутет Элинун Ынлагыюсагатуқақ әлиқ сумыққумаўқ.

Нувуқами Тыңанухан саналтыңуҳсимаўқ пинихсаглуки ивыргыт, санатақельуни симиҳқенеңиң сиғлыхқақылғит. Құлыт ивыргыт укійұхпак санақет.

1951 гиүгими туюгақат Пынагунгумун. Умелган станцијам Беляевым ысқама Тыңанухан пильхунилуку. Уныҳсима ынкам станциями. Укійұхпак санақет ивыргит аньяұхтұттыт Лъуграмың қынлықлъуки экурнам Нутепельменымун.

1960 гиүгими пинитун агулұхқакун тунумат Почетны грамотаның Верховным Советқан республикам.

ЁМРОН

Үкійугак 1944 гиүгими хұанқута ыскунығмың тақпамта қатңуғъяхтуғнақумакут Қышымун Гухынкагункутхун. Нувуқами каяныпик ықукут. Аңқигналгит тамакут Үқалункут ықақапут акуна упьюогалуки. Кымлиңанкут. Нақам имагниғруғақұқ, қенитыпихлұнуни. Месису аньяхпут акуна санихлұку аньяхлұук утуқақ усеноңтупихлұығе.

Таўатын усиливъяғыльта қатңуғнақукут. Гүарат ивыргық қатңұхнығмың ахтупихтақұқ. Нақам Гулькүгти ивырухтықақаҳпут. Таўхын қынгұат қатңуғаҳтак. Каңисқумун қанлемта Макагның таўхын гүэтхынлакут Туцилелнун. Нақам амалъи уноми Каңисқұқ сали ануқлъимақ. Тайъпинқын қылоның қевғагыт ысимат. Итық нақам ылъмагақ. Нақам тами аньями углапик ыкумаўқ, 34 юк.

Мавық Қышылтығе, больницамун акуна. Максимовынкүк такук ыскұхтық нулекүлъутық мани аглюяқалътық тыкитақук тукухтупихлұутық.

Таўатын ыглықсимальъта Гухынкаун агиўқ:
– Ұмғым ухтыпихтетыкут ивыругығынкун!
Нақам тана апығақыкит ивыругвит қулъулуки.
– Қульхұн ухтыпихтетыкут ымғым!

Сивонун таевық писи! Сивуягми ытақукут гүи-ам, Ненетеғын, Ататегын. Пегынца: «Сивуйим қайңанун ухтын! Сивуйим қайңанун ухтыңама утығмун ысҳапақо. Тае Гухынкаум тақук Ульқенашынкүк Апқалуңалъю нукалъпегумалуқык: «Үа-вық тетық!» Агук тае. Қылығи умьюогарахтук, кинъяқыумта капенахлұлықтұқық савихлұугмың.

Эрмен ақум сайңани таени тугулуку ымыңтатыхлұук, лъыган қалупихтақұқ аңатуғипихлұнуни.

Інйекитық, қуқанун ысҳагъялғенә Кымлиңанкүк Үқалуклұу анқигналгик, сивони инаҳталғик, лъыган кинъяқупихтақұқ

акумгалътык. Максимовын тана, нукувнами, нулени алъамың уликаң.

Нақам Гулькугъи-ивырухтывут полный ходапиҳтақуң Каңисқумун. Сукатыпихтақуң итык.

Ынықитык қуньялъыгмун ысқағъялғеңа, эгун таўга Тулукаң, нақам нулихтунхамаўк Лалымың, таўга агўатаҳпик малгүк акуқагак-ам, Сипқалук, Тымңагум пане, таўантасқиңиук. Тулукаң рыпаль акамльухқылуни ықык, лъыған ҳұмсухенам агўатаҳпак «пуф, пуф, пуф», -лъыған пекүк.

Қынгүат тутуқут.

ЕЛИЗАВЕТА ДОБРИЕВА

Апака Синациқ польасионың туқамаўқ. Ылъың акуна атуситумаўқ. Саюгақңан акуна мелькынегутақуқ иғүисиқалъха, таўатын апығақа апани Елизаветам, Атум панен.

Қаҳанкылтыпихлъыгэ.

Пекаңа, амальи илисимакан саюгақъяк Нутетегыльу саюты «Натын нанук тукусимаят». Атусимаўқ Синациқ-ам, саюсимиак Нутетегыльу атасиқун. Тана ңан мугусилтъы мугусималуни нанугамалғе. Тана на қатнусимакик Хабаровскымун. Тагани фестивалы ығлыгутнатхун. Қонырың маюгемит атутуқамат, польаситуқамат. Акуна нықнеюқамалгит.

Апака Синациқ қонпың ораң қанытуқамаўқ Ынкам аныңан Ияйын илини пупйъагылтыфкақа, сұна лъыған айъақыхпышан қанығақңан, илумулуку қанытуқ.

Атутынлъамаўқ-ам ынкам Нутетегыльу саюсимиак. Атутытуқақ қонпың, уғланың атусимаўқ. Изба-читальними на калъылтакылгит польасилтъыт, нами илисаҳтут. Лъыған касутақылгит салилтъың. Углат нувуқаҳмит атуситуқамалгит.

Киңоку нутапик илансехкыт Гүэнүмун. Тагани ңан сали ансамблыңитақылғе. Гүэнүмун, гүк, қатнумаук қимухсимиң. Нунаникумакты ынкам, гүк, тунумет ынлықналгеның алңаның. 1923 гиүгими туомат делегатнулук нутум нуналгыт катымалъханун. Гүэнүми тана ығлыгусимакит.

Амта тагавык қатнумалгик қимухсимиң. Хўанкуни лъимтагоқуқ алңашақ. Акулңини катымаямалгит ақумгақуқ апавут. Ануйит авренең алъуни. Акуна Синацим илисимакума инлисит улот. Натын на иленильу регаль капилттыңулуни ыкытумалғе аньяхлъүинун аңуяпіт – ағвығнехтый.

Апака сивулилуни итхумаўқ артелымун. Акуна акисаҳтыңумаўқ кооперациями. Тамани укйъугак кимаўгекىлгит укпышталгит, артелыт тамакут тумаңнақумалуки. Атасимың

укпыңғалгим Нунегнилам ылыхсимет атхит юита артелым. Апа-
ма пима: «Ынан нутагингат сананегапут».

Тагани ыглыҳсималге 1936 гиүги.

Қафсит ырпалъ мугусилътыт нувуқаҳмит, гүк, икусимет,
сику атыхъльуку. Ылъини регаль, гүк, пимаўқ Нунегнилан. На-
лет мугусилътыт ихлығе иманун аңалъкум тугийъумангисага.
Утоюм ынкам илета икаюмет сикумун ухлъуки. Илета атыкутын
илулитың иклъуки асисимет ихсималгенун. Тагани ивагумакет.
Тыңагутының ифкасимиәкет прымусының, ынкам маңалгеның
авраның.

Углақ Синацим хұаңкунун қулиғамсукума. Ылъыңа натын амта
илатықыңамалге алъакеңқықаталғемун ылъығмун.

Лъыган Нувиқаң углапиҳсаҳтуқ. Лъыган аньяҳтуғақылгит. Упынгақңаку қамиғақылгит. Акмайъогыт тамакут имиглуки ағвыңақңата ңан, пүгнүлиглуки агукуғақет. Лъиқа тана аньяқам. укумтуңыңан тунқүгекүт. Сивукуль нығыфқагеқүт. Таўхын агукуғақут. Тунқүгекүт малигулъығенун ағнагалъта, нукалъпегат акуна. Нами унитақет. Имақ тана пиругақңан-ам аньяқут. Пинитун қавақъяната айвығагнахқақңаку. Тукљугақетыкут ақмагъяҳтуйқылтта. Аҳпалгигақут қимухсимиң. Тагутақут, лъыган үқиҳсекапут. Аҳпалгинығмың тақақңата, тана апы ылақат.

Тамана амингақ таўавык ыкуғақат. Таўхын-ам санегутақңан аньяғнегутақңан амингақ тамана амулапиҳтақат. Үқиҳсипиҳтақукут. Тамакут мантығат тапхиглуки ңан имығақет-ам, тапхиглуки эномақет. Ыкеҳсаҳқат. Укйұқатақңаку ақмавык аньяқут. Илисимакыпихтанка полъақңата саяқут.

Илини тамана тағсиўкахқақ тапҳақ капиҳтақыкит. Нами кылывугат. Акуна агүатңанлъығит тағсиўкахқаның пекет. Хұаңкута сиқунагмит такут тыңаюлитут. Тыңают таўавык асилъуки саякукут.

Күлңалиғақыкет ыныт тамакут. Алъпагатыпихтақылғе тамана. Сұналихтульта, талъиғалихтульта. Қаҳапиҳтақылгит. Атықльұната матамта. Умақут, умагнеқет. Салығнун лъыган умакут. Алъиқиғекүт лъыган саның. Лъиқа каяқут таўатылңулығнун. Паюхтат алъиқиғақет. Илисатықылттың ағиүғақут.

— Натын?

— У-у, қамай, саеҳси!

Нувиқаҳмит анланияғатыпихтақут. Итығатыпихтақут саяяхқанун. Ыныт тамакут имипиҳтақет. Такут қағсит саялғыт атуғақут. Гинақұхтагақут иlet.

Гүй матыми аглуғақо, қулиғамсұйт таұатытут. Укійұғалъаҳтат ипа салғит. Укійұғак сагиқнапихтақылғе ылъық. Мылгарисималуки мугутақылғит. Тамакын унгаҳпагның нагулылықаглуки катақынет. Углалътың мугутақылғит. Натын атасилуни ке анльук тығик аюннагута, Нагулылықаглуки аюгутақет. Там илинам панамың катақет. Тұкутақнамыхтықи аюгутақет. Тамакут матыми аглукақаңанка. Қайғұалъамың, йығрат нықнелғит. Акуна укійұғак тығмегнегақылғит авлықатаның.

Гүй илисимакақа Нувуками ысimalо, талгұа аңогумалуки ивыруғисималуки. Таухын ивыруңылъашапихтут Ұсуқунам ңан анылъхутта тана. Саұғак ивыруғық, двигательңук итық. Таұхын-ам ивыруғыт тықисаўхтет. Аңопихтақут айвығыт пугақната, ыпыхтықаглуки аңогутытың, пыңъаҳтақет. Атхақната таным аңогақут.

Укійұғак ағвынақут ағыфсагның. Акуна полъалғени нукальпегумало ыто.

Ытакун тана тухқагақ. Тамум атықа «Национальный праздник». Полъасекүт, қаҳақут. Гүй аваүтнақымсайитақа укійұғалъаҳтақ аглукақ.

Атама гүй аныңи Ҳулоңа. Мантығат анльухльўғақут. Таұа-вый касуғақут аңуқағат. Үңкam нукальпегамало итығақо. Қулиғамсулъыгенун ниқугопихтақо. Акуна укійұғак ыскугақет миқисқит. Үсқатана нукальпегақ ынкам ағнагақ саюғақук. Или-ни итық углапик авағумаяғака. Эхурнам ынқаңанка. Үңқалғеми, санаянка сукатақанка. Үңкam или тухқагақ. Укійұғак аньярагаҳтыхун қаяхтуғақылғит. Ұсияқылътың, алъамың, калақынет нықнеҳтатың калалуки. Үңкam инлонтуңына тухқагам – куврихтұлғит. Лъыған игунан мұхқун алеҳнақақа.

ЗОЯ НЕНЛЮМКИНА

Нами, тымңа алейитүқ сұна, акуна атуты. Никугогақнамтыху атуты, никутнақуқ, накын юм лъиқа амұя, накын алегумалғит апалъуит.

Хұаңкұта ытфипут нұна Айғысқымы ылъығе нынлъытуңған пиниқақъяқпұт. Юпик қуяқуқ ысқақңамиуң имақ наманыпик кегми, ануқңилъығе нунавут уми ығнығми. Інкам илони юм алегакуқ атун.

Натылнұгның ипа атутылгут юпит – нениқутының, қаванлъатының, инықуты, құйватнаюм. Амалъи илисімакаҳсиүн, натын атумалғит уникпагагни қиқмігат натығми.

Имақтыйм ымама қулиғамсусимаңа, гүк, ылъын ати Умқарагақ укійимауқ аюналғемі Калалъит нунани. Қаяхтулге тагани пияқумаүқ. Амта апалъуқақат тахкуғмит пиніқльуку нунайың, қулиғамсукльуки ыйъутніт қақымкұғмит.

Атуты қулиғамсумаүқ ынкам таңқигутнұмаүқ түмнәни ығлыхълъығим юм. Қагум нунам-амикаома: лъиқа қывлекшиталғе масами апы, қывлекшиталғит игалықитагыт укійъуми, тыптықат насигат нунами кегми, қагна нұна лъиқа уңигақылғе.

Атасимың укійъоми Нувуқами ануқнұхтыпихсима, имагнаұхтыпихсима, қенүхсима. Нагүйт қалғигақут тагралғим имам қайни. Амлъугъяғами ақумғамало ысқағақа ағиҳтагвигми уйғахлъугмун палухълъуни ысқапакуқ иманун Нутетегын. Сильагакун лъыған кусиҳтақут ымғыт. Пекә апака Тыңетегын, ысқа хұаңкунун қаюғъяхтуғли.

Гүэсам кимаүгинета, қайғүа нутагингәгмың атусийита?

Амалъи ынқама утуқақ атуты «Аҳа атуғлагоқ», юпихтақ атун саюғақйы Нутетегым, матыми атуғақат игунағмың полъасильтыт.

Киңунымтынун уныхълъықут атутніт Қеперым, Ақынам, Мылыгром, Нутетегым. Акуна матыми талғүа укійъугалъапик саяқ лъиқа анлинҳаўғакуқ. Мысаҳтақнан таўхын мұмық сиву-

куль нанъякырагаглуни лъыңаңталғе тагавык анпыхса атуты. Та-
гавык саяқ утуқинағутуқ.

Тагавык ыглыҳтақлъықуқ қонпын, лъиқа уна қилак, лъиқа
уна апы, лъиқа уна имақ.